

PROGRAM VE BEYANNAMELERİNE GÖRE CHP İKTİDARI (1923-1950) DÖNEMİNDE KURULAN MUHALİF SİYASİ PARTİLERİN İKTİSAT POLİTİKALARINDA TARIM*

İbrahim ERDAL**

Öz

İzmir’de düzenlenen iktisat kongresinde kalkınmanın tarım ve tarıma dayalı alanlara dayanarak gerçekleştirileceği, üretici sınıf olan köylü ve çiftçiye devletin desteğinin önemi vurgulanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetleri döneminde ve daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi programında bu plan gereği üretici sınıf olan köylerin refah seviyesini yükseltmek ve köy nüfusunu eğitmek amacına parti programlarında yer verilmiştir. 1925 yılında meclis içi muhalefet partisi çalışmalarının ilk örneği olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla birlikte tarım, kalkınma politikalarında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. CHP içinde etkili olan kişiler tarafından ve ideolojik bağlamda kurulan siyasi partilerin kalkınma konusunda en önemli konusu tarım ve tarıma dayalı alanlar olmuştur. CHP içinden gelen kişilerin kurduğu partilerin tarım politikalarının neredeyse CHP’nin kalkınma politikalarında tarıma ayrılan konularla benzerlik göstermiştir. Mecliste temsil imkânı olmayan ideolojik temelli sosyalist/komünist siyasi partilerin öncelikli kalkınma amacı tarım ve tarıma dayalı alanlarda köylü ve çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve köylünün refah seviyesini yükseltmek olmuştur. Parti programlarında köylü ve çiftçinin temel ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanacağı ve kooperatifçiliğin desteklenerek girişimciliğin geliştirileceği de vurgulanmıştır. Liberal partilerde de ideoloji gereği devlet desteğinin reddedildiği serbest piyasada köylü ve çiftçinin rekabete hazırlanmasının amaçlandığı görülmüştür. Bu makalede CHP iktidarı döneminde (1923-1950) kurulan siyasi partilerin kuruluş amaçları bağlamında sınıflandırılarak programlarında ele aldıkları tarım politikaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhalefet Partileri, Tarım, Çiftçi, Köylü, Kalkınma.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
(ibrahim.erdal@yobu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-1037-4343).

**ACCORDING TO THEIR PROGRAMS AND DECLARATIONS,
AGRICULTURE IN THE ECONOMIC POLICIES OF THE OPPOSITION
POLITICAL PARTIES ESTABLISHED DURING THE CHP GOVERNMENT
(1923-1950)**

Abstract

In the economic congress held in Izmir, it was emphasized that development would be realized on the basis of agriculture and agriculture-based areas and the importance of state support for the peasants and farmers, the productive class. During the period of the Grand National Assembly of Türkiye governments and later in the Republican People's Party program, the aim of raising the welfare level of the villages, the productive class, and educating the village population was included in the party programs. In 1925, with the establishment of the Progressive Republican Party, the first example of a parliamentary opposition party, agriculture began to occupy an important place in development policies. The most important issue in terms of development of political parties founded by influential people within the CHP and in an ideological context has been agriculture and agriculture-based areas. The agricultural policies of the parties founded by CHP insiders were almost similar to the issues allocated to agriculture in the development policies of the CHP. The primary development objective of ideologically based socialist/communist political parties, which did not have the opportunity to be represented in parliament, was to make peasants and farmers landowners in agriculture and agriculture-based areas and to raise the welfare level of peasants. Party programs also emphasized that the basic needs of peasants and farmers would be met by the state and that entrepreneurship would be developed by supporting cooperatives. Liberal parties also rejected state support due to their ideology and aimed to prepare peasants and farmers for competition in the free market. In this article, the agricultural policies of the political parties established during the CHP rule (1923-1950) were classified in terms of their founding objectives and the agricultural policies they addressed in their programs were evaluated.

***Keywords:** Opposition Party, Agriculture, Farmers, Peasant, Development.*

Giriş

Türk modernleşme sürecinde toplumun taleplerini ifade etmesi ve çözüm önerilerini sunabilmesi bağlamında siyasi partilerin kurulması 1908 Meşrutiyet ile başlamıştır. Bu süreçte ülke ekonomisine ve politikasına etki eden siyasi partiler İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuş ve sadece bu partiler siyasi bağlamda mecliste iktidar olabilmek için da sahip olmuştur. Milli mücadele sürecinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte hâkimiyet kayıtsız şartsız millete ait kabul edilmiştir. Ancak TBMM'de meclis hükümetlerinin kurulması sürecinde yaşanan sıkıntılar ve hükümetlerin uygulamaları hakkında ortaya çıkan tartışmalar denetlenme ihtiyacını zorunlu hale getirmiş, 1924 itibariyle yani TBMM'nin ikinci döneminde muhalif milletvekilleri tarafından muhalefet partisi kurulması yönünde adım atıldığı görülmüştür. Bu süreçte Meclis hükümetinden parti hükümetine geçiş ile birlikte siyasi partilerin varlığını gösterdiği görülmüş ancak süreç içerisinde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetlerine karşı kurulan ilk iki siyasi partilerin yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluş süreci diğer partilerden farklı olmuştur. 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal'in silah arkadaşları tarafından kurulan ve inkılapların uygulanma şekline karşı tepkileri, saltanat ve hilafet konusunda farklı görüşlere sahip olmaları sebebiyle kısa sürede Cumhuriyet karşıtlarının toplandığı bir yere dönüşmüş, kuruluşundan sekiz ay sonra 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır. Süreç içinde CHP hükümetlerinin uygulamalarına yapılan set eleştiriler üzerine hem partinin hem de hükümetin meclis içinden denetlenmesi amacıyla ve Mustafa Kemal'in talebiyle yakın arkadaşı Ali Fethi Bey tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Ancak partinin kısa sürede muhalif görüşlerin toplandığı bir merkeze dönüşmesi ve Eylül 1930 seçimlerinde yaşanan olaylar tedirginlik yaratmış, Ali Fethi Bey de 17 Kasım 1930 tarihinde partiyi fesih kararı almıştır. Tek parti döneminde kurulan TCF ve SCF diğer siyasi partilerden, mecliste temsil edilebildikleri için, farklı konumda durmaktadırlar. Diğer partiler ise metin içinde belirtildiği üzere Liberalist, sosyalist/komünist ideolojik temelleri üzerine kurulmuş, CHP Hükümetlerini bu ideolojik zemine dayalı olarak eleştirmiştir. Bu siyasi partilerin teşkilatlarını tamamlayamadığı, mecliste temsil edilmediği hatta parti programlarını kitap halinde yayımlayamadığı bu yüzden dönemin aynı fikirde olan veya ulusal yayın yapan gazetelerde yayımlayabildiği görülmüştür. Bu makalede CHP'nin tek parti iktidarı döneminde kurulan siyasi partilerin yayınlanan programları tespit edilmiş bu programlarda iktisadi politikaları içerisinde köycülük uygulamaları ile birlikte ifade edilen tarımsal üretim konusu değerlendirilmiştir. Bu sebeple makale, CHP tek parti dönemindeki hükümet programları üzerine yapılan çalışmalara muhalefetin bakış açısını ortaya koymasına bakımından alanında literatüre katkı sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyetin kuruluşu ve çok partili hayata geçişine kadar geçen sürede kurulan siyasi partilerin ekonomik ve toplumsal kalkınma programları tarım ve hayvancılık odaklı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1908 Meşrutiyet süreci sonrasında kurulan siyasi partilerin en etkili İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur. İktidar olduğu süreçte iktisadi kalkınma bağlamında birçok önemli kanunlar yayınlayan İttihat ve Terakki Fırkasının uygulamaları Cumhuriyet'in kuruluşu dönemi ve çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan siyasi partilere de ilham kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı tarzı ekonomik kalkınma modellerini değerlendirmeye başlamış Anadolu'nun geleneksel üretim biçiminin atölyeler yoluyla makineleşmesine ve tarıma dayalı fabrikalaşmayı yapılandırmayı planlamıştır. Bu planlama da öncelikle ordunun ihtiyaçlarına dayalı sektörlerde yani deri ve kumaş fabrikaları yoluyla kurgulanmıştır.¹ 1908 sonrası dönemde özellikle İttihat ve Terakki Fırkasının Millî İktisat Doktrini temelindeki kalkınma planlaması; yerli girişimcinin oluşturulması, tarıma dayalı sektörün desteklenmesi, mülkiyet ve girişim hakkının genişletilmesiyle içeride yerli girişimcinin de gelişeceği görüşüne dayanmaktadır.²

İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikasındaki en önemli amacı; yoğunlukla tarıma dayalı üretim yapan veya tarımsal üretime dayalı sektörlerde faaliyet gösteren esnaf ve çiftçi sınıfının kooperatif ve şirketleşme yoluyla birlik oluşturmalarını sağlamak olmuştur.³ Anadolu'da tarıma dayalı üretim modeline bağımlı olan yerli, küçük ve orta esnaf sınıfının sermaye sahibi olabilmesi ilk adım olan kooperatifçiliğin kurulması, 1908 sonrasında ticaret kanunu tasarısı çerçevesinde yayınlanan Ticaret-i Berriye Kanunu⁴ içinde en önemli madde olmuştur. İttihat ve Terakki, tarıma dayalı sektörlerde yerli şirket ve kooperatifleri desteklemek amacıyla 1917 yılında İtibar-ı Millî Bankası'nı kurmuştur. İttihat ve Terakki, kurulan kooperatiflerin kunduracılık, dericilik, çorapçılık ve dokumacılık gibi tarım ve hayvancılığa dayalı sektörlerde sanayi kollarını geliştireceğini umut etmiştir.⁵

Millî mücadele sürecinde ve sonrasında Osmanlı Hükümeti temsilcilerine dayatılan Sevr hükümlerinin TBMM temsilcilerine de kabul ettirilmek istenmesi üzerine iktisadi bağlamda da tam bağımsızlık fikrinden taviz verilmeyeceği kongreler sürecinde ifade edilmiştir. Misak-ı Millî kararları arasında ekonomik şartlar 6. maddede genel alanda tam bağımsızlık vurgusuyla değerlendirilmiştir. Lozan Konferansı'nda yapılacak görüşmelere giden Türk Heyeti'nin iktisadi

1 Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150.Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 239-249; Ömer Celal Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 435.

2 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001, ss. 418-419.

3 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 2-5.

4 *Ticaret-i Berriye Kanunu*, Cihan matbaası, İstanbul, 1919.

5 Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 87-90.

bağımsızlık konusunda direnç göstermesi ve kapitülasyona benzeyecek hiçbir ekonomik ayrıcalığı kabul etmemesi görüşmelerin kesilmesine ve yeni Türk Hükümetinin iktisadi görüşlerinin dünyaya anlatılması amacıyla İzmir’de İktisat Kongresinin yapılmasına giden süreci doğurmuştur.⁶

Türkiye’nin İktisat Kongresindeki tam bağımsızlık hedefi; Anadolu’nun tarım ve tarıma dayalı üretim yapan köylü ve çiftçi sınıfını yerli girişimciye dönüştürmek ve bu sermaye grubuna, yabancı sermaye ile rekabet edebilecek duruma gelene kadar, gerekli devlet desteğini vermektir.⁷ Bu bağlamda devlet destekli planlamalarda hem köylü ve çiftçiye modern tarım makinelerini götürmek hem de temel tüketim ürünü olan şeker ve buğday gibi iki temel üründe çeşitliliği sağlayarak bu alanlarda fabrikalaşmanın gelişmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ürün çeşitliliğinin tanıtılmasında devlet çiftliklerine de önem verilmiştir. Bu amaçla yasal düzenlemelere gidilerek Ziraat Bankası çiftçi ve köylüye destek veren bir kurumsal yapıya dönüştürülmüştür.⁸ İttihat ve Terakki döneminin iktisat politikalarındaki tecrübeyi sahaya aktaran Cumhuriyetin ilk hükümetleri, sanayi kalkınmasını tarım ve tarıma dayalı sektörler üzerinden planladıkları için üretici kırsal nüfusun tabi olduğu vergilerde düzenlemeye gitmiş ve üreten bu nüfusun rekabet ve pazar ekonomisine adapte olmasını amaçlamıştır. İktisat politikasında tarıma dayalı sanayiye desteklemek için yerli bankaların kurulması ve kullanılmasına önem verilmiş ise de kurulan bu bankalar borç yükü altında yatırıma gerekli bütçeyi ayıramamıştır. Hem üretici sınıfın tecrübesizliği hem de yerli bankaların kaynak sağlamada yaşadığı sorunlardan dolayı devlet desteği uygulaması “özel teşebbüs adına işletme” uygulamasını dönüştürmüştür.⁹ Cumhuriyetin ilk hükümetleri iktisadi kalkınmayı tarıma dayalı alanlarda planlamış ancak gerek devletin içinde bulunduğu mali durum gerekse üretici konumundaki küçük imalathanelerin şirketleşme sürecinde yaşadığı olumsuzluklar kalkınma planında hedeflenen başarıya ulaşamamıştır. Her ne kadar şeker ve un gibi sektörlerde fabrikalaşma ve ürün çeşitliliğinde bir artış sağlanmış ise de bu yükseliş ivmesi hem yatırıma dönüştürülememiş hem de pazar ve hammadde kaynaklarına ulaşmada yaşanan kronik sıkıntıları devam etmiştir.¹⁰

6 Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, C.III, Ankara, 1989, s. 70; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 2; İsmet İnönü, *İnönü’nün Hatıraları*, Bilge Yayınları, Ankara, 1991; Şerif Demir, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında Mali ve İktisadi Konular”, *History Studies*, (Lozan Özel Sayısı), Vol.5, Issue.4, Temmuz 2013, ss. 7-8.

7 *Türkiye’de Bölge Kalkınmasının Evreleri*, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları No: 2, Ankara, 1993, s. 78.

8 Ahmet Kılıçbay, *Türkiye Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 263, Ankara, 1984, s. 71; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 349; Mehmet Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 848, Ankara, 1987, s. 74.

9 Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 223, Ankara, 1981, s. 292; Kılıçbay, *a.g.e.*, s. 70.

10 Zeyat Hatipoğlu, *Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişimi*, Yalçın Ofset Matbaası,

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Kurulan Muhafiz Siyasi Partilerin Programlarında Tarım

TBMM'nin açılması ve icra faaliyetlerinin Meclis Hükümet sistemiyle görülmesi denetlenme yöntemini de tartışmaya açmıştır. Mustafa Kemal "Atatürk", meclis hükümetlerinin faaliyetlerinin siyasi partiler tarafından yapılmasını, demokrasiye geçiş sürecini güçlü kılacağına inanmasından dolayı, desteklemiştir. Bu süreçte 15 Haziran 1923 tarihinde Nezihe Muhiddin tarafından Kadınlar Halk Fırkası kurulmuş ama mecliste temsil edilememiştir.¹¹ Cumhuriyet Halk Fırkası ise 1924 yılında Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Aynı yıl Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), 1930' yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türk Cumhuriyet Amele ve İşçi Partisi ile 1931 yılında Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası olmak üzere toplam 7 parti kurulmuştur.¹²

Kuruluş dönemi partilerinden *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir gibi döneme iz bırakmış şahsiyetler tarafından 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da kurulmuştur.¹³ TCF'nin programı incelendiğinde¹⁴ görülmektedir ki Cumhuriyetin kuruluş döneminde kurulan siyasi partiler ve hükümetlerin kalkınma politikaları tarıma dayalı politikalar olmuş, bu bağlamda kurulan işletmeler, tarımsal endüstrileşmeye dayalı kuruluşlar üretici nüfusu kaldırmak üzerine önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu sebeple TCF'nin parti programının iktisat politikası kısmında tarımsal kalkınmaya önem verilmiş kalkınma tarıma dayalı sektörler üzerinden planlanmıştır. Programa göre ülkenin her bölgesinde tarım üreticileri, tüccar ve sanayicilerin kendi aralarında meslek kuruluşları oluşturması ve tarımda da öncelikli olarak memleketin yerli tarım ürünleriyle kalkınmasının sağlanması amaçlanmış, üretilen yerli mahsulün değerlendirilmesi için pazar temin edileceği ifade edilmiştir. TCF programında ülkenin tarım ürünlerinin bölgesel dağılımı göz önünde bulundurularak bölgesel ürün çeşitliliğine göre kooperatifler kurulması öncelikli politika olarak benimsenmiştir. Bu kooperatifleşme ile

İstanbul, 1974, ss. 40-41; İbrahim Erdal, *Türkiye Sanayi ve Maden Bankası, Cumhuriyetin Milli Burjuva Oluşturma Girişimi*, İdeal Kültür Yayınevi, İstanbul, 2021, ss. 84-132; Aydemir, a.g.e., ss. 353-356.

11 Aliye Kaçar, *Kadınlar Halk Fırkasından Türk Kadınlar Birliğine Kadın Hareketi ve Basına Yansımaları (1923-1935)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.

12 Ayhan Hüseyin Ülgenay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler, Kurucular ve Semboller 1923-1960*, Sanat Kitabevi, Ankara, 2011, s. 94.

13 Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, ss. 439-440; Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 1994, ss. 188-190; Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu", *Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.11, Kış 2012, ss. 151-163; Füruzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 70; Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 350.

14 *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı*, Ankara, 1925, ss. 5-8.

ülkenin kendi kendine yeten milli bir model oluşturulmasının amaçlandığı belirtilmiştir.

TCF'nin kapatılmasından sonra kurulan ikinci muhalefet partisi ise *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'dır. 1925 yılında Şeyh Sait İsyamı gerekçesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümetin yetkileri ve uygulamaları denetlenemez hale gelmiş bu durum mecliste tartışmalara sebep olmuştur. Bu sebeple Mustafa Kemal "Atatürk", hem hükümetin meclis içinde denetlenmesi hem de hedeflenen kalkınma planı çerçevesinde serbest piyasa ekonomisini savunan bir partinin olması için SCF'nin kurulmasına karar vermiştir. Bu düşüncesini de o sırada Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi Bey ile paylaşmış ve partiyi kurmasını istemiştir. Benzer eleştirilere sahip olan Ali Fethi Bey de 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) kurmuştur.¹⁵ Kısa ömürlü olan partinin 11 maddeden oluşan programı *Vakit* ve *Milliyet* gazetelerinde yayınlanmıştır. SCF programında¹⁶ iktisat politikası ile ilgili konularda üretici nüfusun tabii olduğu vergilerin yüksek oranlarda olduğu ve yeniden düzenlenmesi gerektiği, hükümetin ulaşım politikasının eleştirildiği, ekonomik yatırımların yeterince yapılmadığı ifade edilmiştir. Liberal ekonomiyi savunan parti programında devlet desteği ve devlet eliyle işletmeciliğin eleştirildiği görülmüş aksine üreticinin serbest girişimciliğe geçmesinin desteklenmesi ve bu sayede dış ticaretin geliştirilmesi, Türk lirasının değerinin korunması, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun işletileceği ve uygulanacağı belirtilmiştir. Serbest piyasa ekonomisinde tarımsal üretici sınıf olan köylü ve çiftçiye dair 6. madde de kredi faizlerinin düşürülmesi ve bu sırada ekonomik yapının güçlendirilerek tefeciliğin önüne geçilmesi ve üreten nüfusun desteğiyle kurulmuş olan Ziraat Bankası'nın ülkede iktisadi kalkınma politikasının temeli olan tarımsal alanda kredi ihtiyacını karşılaması gerektiği ifade edilmiştir.

CHP'nin ağırlığının hissedildiği ve SCF'nin beklenen muhalefeti yapamadığı süreçte her iki partiyi de eleştiren *Ahali Cumhuriyet Fırkası* 26 Eylül 1930 tarihinde Adana'da kurulmuş 21 Aralık 1930 tarihinde kapanmıştır. Partinin kurucusu olan Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey, kısa ömürlü olan partisinin programında iktisadi kalkınma için öncelikle tarım sektöründe üretici nüfusun mali ve teknik yapısının geliştirilmesi için önlemlerin alınması ve Ziraat Bankası'nın bu amaçla yetki ve idari bağlamda düzenlenerek çiftçi ve köylüler için çalışma yapmasının zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Partinin nizamnamesinde kaliteli tütün üreten çiftçinin destekleneceği belirtilmiştir.¹⁷

15 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 25-27; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 251; Derviş Kılınçkaya, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi", *CTAD*, S.15, Bahar 2012, ss. 3-18.

16 *Vakit*, 13 Ağustos 1930, s. 1; *Milliyet*, 13 Ağustos 1930; Abdulhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 249-251.

17 Mehmet Pınar, "Cumhuriyet Döneminde Unutulmuş Bir Siyasi Hareket, Ahali Cumhuriyet Fırkası", *Tarih Okulu Dergisi*, S.26, Haziran 2016, ss. 337-362.

SCF'nin kendisini lağvetmesi üzerine özellikle basın üzerinden bir tartışmanın alevlendiği, muhalif partilere karşı özellikle de komünist ideolojideki partilere karşı sert muhalefetin geliştiği görülmüştür. Bu süreçte Türk amele ve çiftçisini sermayedarlara karşı savunmak, tefecilerin elinden kurtarmak ve Türk siyasal hayatında amele ve çiftçilere temsil hakkı sağlamak amacını savunan *Türk Cumhuriyet Amele ve İşçi Partisi* kurulmuş ise parti komünist ideolojiyi savunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Yine komünist ideolojiye özellikle basında karşı gelişen sert muhalefet ortamında 1931 yılında İstanbul'da *Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası* kurulmak istenmiş ancak kurucusu olan Arif Oruç'a ve partiye komünist ideolojiye sahip olduğu gerekçesiyle kuruluş izni verilmemiştir. Yarın gazetesi üzerinden sesini duyuran parti programında¹⁸; iktisadi kalkınma planlamasında büyük toprak ve çiftliklerin zaman içerisinde küçük çiftçiye dağıtılması ve bu sayede toprağı olmayan çiftçinin toprak sahibi olması, büyük çiftliklerin bölünerek aileleri ile burada çalışan arazi sahiplerine bırakılması savunulmuş, geri kalan toprakların da devlet tarafından satın alınmasıyla üretilen mahsullerin devlet kontrolünde kooperatifler aracılığı ile ihraç edilmesi gibi uygulamalara yer vermiştir.¹⁹

2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Kurulan Muhafif Siyasi Partilerin Programlarında Tarım

Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikali sonrasında özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği süreçte çok partili hayata geçiş girişimlerinin sekteye uğradığı görülmektedir. Bu dönemde kurulan hükümetlerin olası savaşa girme durumuna karşı ihtiyati olarak bulundurulmuş ordunun ihtiyaçları başta olmak üzere ülkenin bütçesinin dengelenmesi bağlamında koyduğu vergiler ve bu vergilerin tahsili sırasındaki uygulamaları hükümetleri sıkıntıya sokmuş ise de muhalefet sadece parti içi olarak kalmıştır. Adnan Menderes ve Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaladığı 4'lü Takrir parti içi muhalefetin muhalif bir siyasi oluşuma yönelmesini ilk işareti olmuştur.²⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve Soğuk Savaş olarak da adlandırılan süreçte Türkiye, San Francisco Konferansına katılarak iki kutuplu yeni düzende liberal ekonomi ve çok partili demokrasi idaresini savunan tarafı tercih etmiştir.²¹ İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği iktisadi sıkıntılar aynı

18 Yarın, 6 Haziran 1931.

19 *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, Der. Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 16; Kader Akdağ Sarı, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Muhalefet: Yarın Gazetesi ve Arif Oruç", *CTAD*, S.29, Bahar 2019, ss. 285-315.

20 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, ss. 11-20; Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınevi, Ankara, 2006, ss. 181-182; Işıl Tuna, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, ss. 206-207.

21 Ayşe Şatroğlu, "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.12, 2006, ss. 23-40.

zamanda Milli Şef İsmet İnönü dönemi CHP'ye karşı da tepkilerin artmasına yol açmıştır. Özellikle ağır vergiler ile karşı karşıya kalan yoğunlukla köylü ve çiftçi sınıf ve onlarla birlikte tarım ile uğraşan büyük toprak sahipleri muhalif siyasetin yeni zeminini oluşturmuştur. Bu sebeple kurulan siyasi partilerin bu sosyal ve iktisadi tabana dayalı çoğunlukla da sol düşünceye daha yakın partiler olduğu görülmüştür. Ancak sol düşünceye dayanan bu siyasi partiler ya örgütlenemedikleri için ya da halktan bekledikleri desteği göremedikleri için siyasi hayatları uzun ömürlü olmamıştır. CHP içinde muhalefetin liderliğini yapan şahsiyetlerin kurduğu Demokrat Parti dışında kurulan siyasi partiler iktidara önemli eleştiriler getirmiş olmasına rağmen kısa süre sonra kapanmıştır. Bu partilerden Nuri Demirağ ile özdeşleşen Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile Osman Bölükbaşı ile özdeşleşen Millet Partisi (MP) bu şahsiyetlerden dolayı ayrı bir konumda durmaktadırlar. Diğer görüşlere sahip partiler; Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türk Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Partisi ve Türk Muhafazakâr Partisidir.²²

Çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan en etkili siyasi parti *Demokrat Parti* olmuştur. Demokrat Parti'nin parti programında tarım işleri adı altında yer alan 54. ile 65. maddeler arasında²³ memleketin milli gelirinin büyük bir bölümünü tarım ve ziraatın oluşturduğunu bu sebeple kalkınma planlarının tarım ve ziraata dayalı olmasına dikkat çekilmiştir. Kalkınma politikaları yoluyla devletin tarım ürünlerini bol ve ucuz maliyetlerle elde etmesi amaçlanmıştır. Tarımsal üretim ve zirai alanlarında gider kalemlerinin artmasının engellenmesi aynı zamanda üreticilerin ürünlerini iç ve dış pazarlara sevk edebilmesinin kolaylaştırılması dolayısıyla üretici çiftçi sınıfının gelirinin arttırılmasının temel amaç olması vurgulanmıştır. Demokrat Parti programında çiftçilerin desteklenmesinin zorunluluk olduğu, bu sınıfın tarım üretiminin ve zirai faaliyetlerinde makine, âlet ve çift hayvanı gibi temel araçlar bakımından yetersiz olduğu tespiti yapılmıştır. Programda iktisat politikası bağlamında devlet eliyle zirai ilâç ve tohum gibi ihtiyaçların karşılanması, tarımsal kalkınmada çiftçinin, teknik donanım esas konu olduğundan dolayı, yeni tarım aletleri ve bu aletlerin kullanılmasına dair teknik bilgi verilmesi ve üretim metotlarının çağına uygun duruma getirilmesi vurgulanmıştır. Ayrıca çiftçinin daha üretken bir hale gelmesinin zorunluluk olduğunu ve iktisadi kalkınmanın temeli olan tarım da üretici sınıfın bütün bu ihtiyaçlarının ithalata mecbur kalınmadan ülke dâhilinde karşılanması için önlemlerin hızla alınmasının amaçlandığı ifade edilmiştir.

DP programında ayrıca tarımsal kalkınmada çiftçi ve köylülere ağırlık ve önem verilmiş en önemli sorun olan finans konusuna da değinilmiştir. Bu

22 Ayhan Hüseyin Ülgenay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler, Kurucular ve Amblemler 1923-1960*, Sanat Kitabevi, Ankara, 2011, ss. 474-475.

23 *Demokrat Parti Programı 1946*, y.y., Ankara, 1946, s. 16.

bağlamda Ziraat Bankası'nın yapısında düzenlemeye gidilmesinin zorunlu olduğu bankanın sermayesinin artırılması ve tarımsal kalkınma alanlarında faaliyetlerinin genişletilmesinin üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu, çiftçilerin rekabete hazırlanabilmesi için kooperatifleşmenin hızlandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Sadece Ziraat Bankası tarafından desteklenmek yerine yerelde de çiftçiye kredi sağlayacak bankaların kurulmasına ağırlık verileceği ifade edilmiştir. Çiftçinin, kredi kooperatifleri ile olduğu gibi istihsal ve satış kooperatifleri kurmak ve bunları çoğaltmak yoluyla da destekleneceği vaat edilmiştir. Programda çiftçinin desteklenmesinin yanı sıra tarımsal üretime açılan toprakların ürün artışında önemli bir ihtiyaç olan su temini ve sulama düzeninin geliştirilmesi ve genişletilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ziraat Bankası'nın tarım ve zirai alanlarda kredi vermek ve bu üreticinin gelişimine yardımcı olmak doğrultusundaki çalışmalarının sermaye sınıfı oluşturmak konusunda da önemli olduğu vurgulanmıştır. DP'nin de iktisat politikasında kalkınmayı tarım ve tarıma dayalı sektörler üzerinden kurguladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple özel teşebbüs ve sermaye sahiplerini de tarıma dayalı alanlara çekebilmek için devlet desteğinin zorunlu olduğuna dikkat çekilmiş, devlet desteğinin de yerli girişimci sınıfa örnek olması ve bu sınıfın temelini oluşturulması bağlamında her bölgede ve bölgenin şartlarına uygun olarak yeni hayvan ıslah merkezleri, fidanlıklar ve üretim çiftlikleri, tohum üretme ve araştırma istasyonları kurulması hedefinde olması gerekliliği ortaya konmuştur.²⁴

İktisadi kalkınmanın tarıma dayalı sektörler üzerinden kurgulandığı programda devletin, her bölgenin iklim şartlarına uygun âlet ve yedek parçaları ucuz bir şekilde çiftçinin hizmetine sunması için basit ziraat âletleri sanayisinin hızla kurulmasının gerekliliğine işaret edilmiştir. Bu noktadan hareketle tarıma dayalı kalkınmanın bütün sektörleri kapsayacak şekilde ve planlı olarak yürütülmesinin zorunlu olduğu, tarımsal üretim ve millî gelirin arttırılmasında bilgi, çalışan sınıfın emeği ile sermayenin tarım sahasına yönlendirilmesinin önemli bir hedef olarak görüldüğü programda vurgulanmış ve bu hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli önlemlerin alınmasına çalışılacağına dair hükümlere yer verilmiştir.²⁵

Demokrat Parti, ilk programında da görüldüğü üzere, iktidarı sürecindeki uygulamalarında da ülkenin üretici sınıfının büyük oranda tarıma dayalı alanlarda olduğuna vurgu yaparak ülkenin kalkınma planlarının tarımsal kalkınma ile eşdeğer olduğu ifade edilmiştir. DP'nin 1952 yılında yayınlanan programında²⁶ ise iktisadi politika kısmının tarım işleri başlığında bu konu "topraktan bol, iyi ve ucuz mahsul almak" hedefine bağlanmıştır. 1952 programı, ilk programda belirtilen hususlara yeniden vurgu yapılarak

24 *Demokrat Parti Programı 1946*, s. 18.

25 *Demokrat Parti Programı 1946*, s. 19.

26 *Demokrat Parti Tüzük ve Programı 1952*, Güneş Matbaası, Ankara, 1952, s. 59.

politikanın sürdürüldüğü bir programdır. Siyasi partinin toplumsal tabanının ağırlıklı olarak çiftçi ve köylülerden oluşması partinin özellikle çiftçinin maliyet girdilerini azaltmak, kooperatifleşmeyi hızlandırarak tarımsal alandaki üreticinin sermaye sahibi olmasında devlet desteği sağlamaya önem verdiği görülmektedir. 1952 programına göre; memleketin hammaddesini kullanan, halkın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan, geniş işçi sınıfına geçim sahası sağlayan sanayi sektörü ile tarıma dayalı sanayi ve küçük ölçekli sanayiden milli ekonomi bağlamında devlet desteğine ihtiyacı olan sektörler, köylüye üretici vasfı kazandıran el sanatları gibi alanlar devlet tarafından destekleneceği vurgulanmıştır.²⁷ İktidarının ilk iki yılı içerisinde çiftçiye verilen kredi desteğinin programda belirtilen hedeflere ulaşmada önemli katkı sağladığı çiftçinin temel alet ihtiyacının karşılanmasıyla özellikle hububat üretiminde kayda değer bir artışın sağlandığı parti yayınlarında da belirtilmiştir.²⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın sonu itibariyle başlayan yeni dünya düzeninde Türkiye'de çok partili hayatın en önemli unsuru olarak kurulan bir diğer parti de *Milli Kalkınma Partisi*'dir. Nuri Demirağ başta olmak üzere Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan'ın kuruculuğunu üstlendiği MKP 22 Temmuz 1945 tarihinde siyasi hayatına başlamıştır.²⁹ MKP'nin parti nizamnamesinde tarım ve tarıma dayalı sektörlerde özel teşebbüse öncelik tanımak, üreticiler tarafından oluşturulan şirketler kurmak ve bunlar aracılığıyla devlet kontrolünde ve desteğinde üretim yapma politikasının savunulduğu görülmüştür.³⁰ MKP'nin tarıma dair politikasının 1932 yılındaki kalkınma uygulamalarına benzediği nizamnamedeki tarımda modern usullerin ve makineleşmenin hedeflenmesi ve bütün üretim aşamalarında devletin yol gösterici olması ile yerli girişimcilerin daha iyisini yapması planlamasından anlaşılmaktadır. Bunu yanı sıra nizamnamede üretime uygun hale getirilebilecek olan kamu arazilerinin ve bataklıkların ıslah edilmesine yer verilmiştir. Toprakların ıslahı sonrasında Ziraat Bankası desteği sağlanarak köylerin kurulması ve bu köylere nüfus iskanı planlanmıştır. Nizamnamede bu köylerde iskân edilen nüfusun masrafları için Ziraat Bankası tarafından verilen desteğin taksitlendirilmesi sağlanmış, devlet bu katkının yanı sıra tarımsal üretimin en temel ihtiyacı olan sulama planlanmış, akarsulardan hem sulama hem de baraj inşası yoluyla elektrik üretimine ağırlık verilmesi amaçlanmıştır. MKP'nin 1946 seçimleri öncesi hazırladığı Köy İmar Planı adlı raporunda memleketin her bir yanında dağınık bir şekilde olan köylerin sayısının azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca birbirine yakın olan köylerin de birleştirilmesiyle, köy sayısının 18.000'e indirilerek bu köylerin hazırlanacak bir plan ve proje kapsamında yeniden inşa edilmesi ve bu sayede köylere iskân edilen nüfusun şehirlerdeki uygarlıktan ve refahtan faydalanması planlanmıştır.³¹

27 *Demokrat Parti Tüzük ve Programı 1952*, ss. 61-63.

28 *Hububat Siyasetimiz*, DP Neşriyatından, Güneş Matbaası, Ankara, 1954, ss. 7-8.

29 Erol Tuncer, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Tesav Yayınları, Ankara, 2003, s. 263

30 *Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi*, Atlas Matbaası, İstanbul, 1945. (md.29-30-31-32-33).

31 *Köy İmar Planı*, MKP Neşriyat Serisi No: 1, Hüseyin Kazazgil Matbaası, İstanbul, 1946.

Aynı yıllarda kurulan bir diğer muhalefet partisi de 19 Temmuz 1948 tarihinde kurulan *Millet Partisi*'dir. MP Demokrat Parti içerisindeki "*Müfrit Demokrat Muhafazakârlar*" adıyla ortaya çıkan muhalif yapının kurduğu bir parti olup parti kurucuları arasında Osman Bölükbaşı gibi önemli siyasi figürün yanı sıra Fevzi Çakmak ve Yusuf Hikmet Bayur da yer almıştır.³² Parti içi muhalefet olarak ortaya çıkmasına rağmen Millet Partisi programında tarım politikası Demokrat Parti ile benzer hedefler doğrultusunda hazırlanmıştır.³³ Programın 57. maddesinde ülkenin varlığının devamı için milli gelirin önemli bir kısmını oluşturan tarımsal üretimin öncelikli olarak arttırılmasının zorunluluk olarak görüldüğü vurgulanmıştır. Bu sebeple Türkiye'de toplumsal kalkınmanın sağlanması için sosyal ve iktisadî alanları da kapsayan bir tarım reformunun gerekliliğine işaret edilmiş ve uzun süredir ihmal edilmiş olan köylünün bir an önce kalkınmasının mili refah ve toplumsal adaletin gereği olarak görüldüğü belirtilmiştir. Verimsiz kamu arazilerinin ıslahına benzer şekilde çiftçiyi topraklandırma amacıyla büyük arazilerin kamulaştırılarak köylü ve çiftçiyi dağıtılması ile bu toprakların işletme haline getirilmesi için tedbirler alınması planlanmıştır. Ayrıca tarım arazilerinin miras, vefat veya veraset yoluyla bölünmesiyle verim ve üretiminin düşmesinin engellenmesi veya küçük oranlarla dağılmış arazi parçalarının birleştirilmesi yolu ile üretimin arttırılması hedeflenmiştir. Parti programında toprakların veriminin arttırılmasının yanı sıra tarımda çalışan işçilerin, yarıcılarının ve toprak kiralayarak üretim yapanların faaliyet ve ilişkilerinin de aynı planlama sürecinde ele alınacağı belirtilmiştir.

MP programının 58-59. maddelerinde ise tarıma dayalı kalkınmada detaylı bir planlamanın gerekliliği vurgulanmış, bu konuda mesafe almış olan ülkelerden uygulamalar model alınarak sanayi tesisleri kurulması planlanmıştır. Toprağın veriminin arttırılması hususunda su ve rüzgâr erozyonunun toprağın verimliliğini yok etmesi ve tarımsal üretimi tehlikeye düşürmesi üzerine önemle durulacağı, bu tehlikeye karşı ağaçlandırma, eğimli arazilerin verimli araziye dönüştürülmesi amacıyla teras usulünün uygulanması, hayvan yemi için gerekli bitkilerin üretiminin arttırılması, tarım âletlerinin bölgeye göre değiştirilmesi gibi verimin azalmasını engelleyecek önlemlerin alınacağı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra sulama, gübreleme ve alet işlerine ve aralıklı tarım üretimine önem verilerek tarımsal rekolteyi çağdaş memleketler seviyesine ulaştırmayı hedefledikleri belirtilmiştir. Bunun için yeraltı su kaynaklarının sulama amacıyla yer üstüne çıkarılması, küçük ve büyük akarsuların toplanması ve düzenlenmesiyle mümkün olduğu kadar geniş tarım arazisinin sulanması ve toprak türlerinin bölgelere göre tahlil edilmesi ve elde edilen raporlara göre gerekli önlemlerin alınmasının zorunluluk olduğu ifade edilmiştir.

32 Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966, s. 62; Rifki Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Oğaç Yayınları, Ankara, 1979, s. 91.

33 *Millet Partisi Programı*, Atlı Matbaası, Ankara, 1948, ss. 18-19.

MP programının 61.-64. maddelerinde tarımsal üretimin yanı sıra üretimin miktarı, çeşitliliği ve pazara aktarılması konusuna da değinilmiştir. Bunu için toprak ve iklim şartların ile bölgesel özellikler de değerlendirilerek tarımsal üretimin ülke içi ve yurtdışı pazarlar için standarda sahip olması ve daha iyi seviyeye ulaşmasına çalışılması amaçlanmıştır. MP tarım üretimi bağlamında meyveciliğe de değinmiş meyveciliğin nitelik, miktar ve maliyet yönünden desteklenerek millî gelir kaynağına dönüştürülmesi amaçlanmış, memleket şartları göz önüne alınarak gereken tedbirlerin alınacağı, konserve yapımında devlet desteği ve teşvikinin sağlanacağı beyan edilmiştir. Çiftçiye destek konusunda Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin yeniden yapılandırılarak tarım kredisi ve kooperatifçilik alanında devlet desteğinin sağlanacağı, üretimin artırılması bağlamında tarım alet edevat ve makinelerinin üretimi için çeşitli bölgelere atölye açılmasının planlandığı vurgulanmıştır. Bölgelerde yapılacak atölyelerin yanı sıra yine bölgelerin özelliğine göre tarım, üretme, ıslah ve deneme istasyonları açılacağı bu sayede çiftçinin ihtiyaç duyduğu çeşitli hububat ve yem bitkisi tohumlarını temin ederek köylünün hizmetine sunulacağı ifade edilmiştir. Programda ayrıca her türlü tarımsal üretimin artırılmasının yanı sıra içte ve dışta pazar güvenliğinin önemine değinilmiş, bu amaçla kurulacak olan satış kooperatifleri ile şirketlerinin desteklenmesi ve tarımsal mücadele işlerine büyük önem verilmesi belirtilmiştir.³⁴

İdeolojik programlara sahip ve seçimlerde bölgesel katılım sağlayabilen partilerin de iktisat politikalar kısmının tarıma dair programlarında da hem iktidara eleştiri hem de ideolojik çözüm arayışları etkisini göstermiştir. Mesela 11 Mart 1946 tarihinde kurulan *Liberal Demokrat Parti* programında devletçi ekonomik politikalara muhalefet bağlamında tarımla ilgili olarak bütün tekelci yapıların, ofis ve birliklerin kaldırılacağı vurgulanmıştır. Programda tarım ve tarıma dayalı alanlarda sanayinin gelişmesine büyük önem verileceği ve her alanda üretimin artırılarak ihracat yapılacağı tütün üretimi üzerinden anlatılmıştır. Buna göre tütün tarımı hiçbir kısıtlama olmaksızın serbest bırakılıp üreticinin istediği yer ve miktarda tütün ekebilmesi üretilen tütünü serbest piyasada istediği fiyattan satabilmesi ve tütünden alınan verginin de bandrol üzerinden alınması ifade edilmiştir.³⁵

İdeolojik bağlamda bir diğer parti de 19 Haziran 1946 tarihinde kurulan *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'*dir. Partinin ana nizamname ve programında³⁶ iktisat politikası kısmında tarıma ilişkin olarak toplumsal yapıdaki feodaliteye dikkat çekilmiş, köylerdeki ağalık sistemine karşı çıkmış, köylünün ihtiyaçlarına göre köylerde serbest kredi ve satış kooperatiflerinin

34 *Millet Partisi Programı*, ss. 20-21.

35 *Liberal Demokrat Parti Programı*, Ekspres Basımevi, İstanbul, 1946, ss. 5-8.

36 *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Ana Nizamname, Faaliyet Programı ve Parti Ana Nizamnamesinin İzahı*, y.y., İstanbul, 1946, ss. 25-37.

kurulması, bu köylerin yakın oldukları kasaba ve şehirlerde kurulmuş olan tüketici kooperatiflerine katılması konusunda yardımcı olunması belirtilmiştir. Feodal yapıya olan karşıtlıktan hareketle köylüyü topraklandırma kanununun revizyona tabi tutularak köylüye toprak dağıtımının sürdürüleceği vurgulanmıştır. Toprak sahibi olan köylünün üretim masraflarının azalması amacıyla toprak sahibi olan köylüye tarım alet ve makine temininin sağlanması, tohum ve gübre temini ile dağıtım depolarının kurulması, tarıma açılacak yeni arazilerde büyük örnek çiftlikler kurulup çevre köylerin faydalandırılması planlanmıştır. Bunun yanı sıra ideolojik yaklaşımlarına dayanan çözüm önerilerinin de tarım politikası dâhilinde uygulanacağı belirtilmiştir. Buna göre köydeki bütün toprakların ve tarım aletlerinin bir araya getirilerek ortak kullanımın sağlanmaya çalışılması ve böylece hasat sonunda üretilen ürünün eşit şekilde dağıtımının sağlanmasını öngören “müşterek köy istihali” adında bir sistemin köylüye anlatılması ve yavaş yavaş uygulanması planlanmıştır. Bu şekilde üretim sonrasında da tarıma dayalı sanayide kullanılan ürünler ile ilgili kooperatifçiliğin desteklenmesi, büyük çiftlik ve toprak sahiplerinin tek kalem üzerinden vergiye tabi tutulması ile üretilen mahsulün yıllık net değeri 1.500 lirayı geçmeyen köy işletmelerinin vergiden muaf tutulması vurgulanmıştır.

21 Haziran 1946 tarihinde kurulan *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi* ise, yayınladığı parti tüzüğünde³⁷ iktisat politikası bağlamında tarımsal üretimde kullanılan taşıtlardan alınan bütün yol vergilerinin kaldırılması, kurulmuş olan tohum, üretme, ıslah ve deneme çiftlikleri ile zararlı böceklerle mücadele laboratuvarlarını ve devlete ait at çiftliklerinin ülke genelinde genel bir düzenlemeye tabi tutulmasının planlandığı beyan edilmiştir. Ayrıca ülke toprakları ve iklim şartlarının incelenmesi sonrasında hazırlanacak rapora göre milli bir ziraat programının yapılacağı belirtilmiştir. Hali hazırda ise yabancı şirketlere ayrıcalık verilmeden hidroelektrik santrallerin kurulmasıyla sulama sorununun çözülebileceği vurgulanmıştır. Parti tüzüğünde köylü ve çiftçinin kesinlikle toprak ve pulluk gibi temel tarım aletlerine sahip olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Antalya’da kurulan numune köylerin bütün ülkede yaygınlaştırılacağı, alanında yetkin kıymetli öğretmenlerin köylere gönderileceği, cumhuriyetin kazanımlarının ve refahının eşit paylaşımının sağlanması, köy ve şehir arasındaki kültür farkının yok edilmesi için şehirlerdeki aydınların köy gezilerine teşvik edileceği ifade edilmiştir.

18 Eylül 1948 tarihinde kurulan *Müstakil Türk Sosyalist Partisi*, programında³⁸ da ideolojiye dayalı çözüm arayışları etkisini göstermektedir. Programda çiftçinin toprak sahibi olmasına önem verilmiş, bataklık durumda kalan veya atıl durumda olan büyük kamu arazilerinin ıslah edilerek köylüye dağıtılacağını, Ticaret Ofisi yerine Ziraat Bankası kontrolünde toprak ofisi kurularak üretimin teşvik edileceği vurgulanmıştır. Köylerin her yönden

37 *Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Tüzüğü*, Öztürk Basımevi, İstanbul, 1949, ss. 32-38.

38 *Müstakil Türk Sosyalist Partisi Programı*, y.y., İstanbul, 1948, ss. 9-18.

gelişmesi amacıyla köylüye ev, tarım aletleri, tohum ve hayvan verilmesi, büyük arazilerin 300 dönümden fazlasının toprağı olmayan köylüye dağıtılması, köylerde ortakçı ve yanaşma gibi bir sınıfın kaldırılması, tarımsal üretimin bütün çeşitliliğıyle modern hale gelmesi için kurulan Ziraî Donatım Kurumunun Ziraat Bankası'na devredilerek kooperatif sisteminin banka tarafından korunması amaçlanmıştır. Programın iktisat kısmında ayrıca tarım aletlerinde teknik gelişme, haşerat ile mücadele, tarım alet ve makinelerinin sağlanması, ürün satışında üreticiyi koruduğı için sendikalara olumlu bakıldığı ve bunların geliştirilerek tarımsal üretimin her alanında yaygınlaştırılması planlanmıştır. İktidar olduğunda sadece köylerin kalkınması için her yıl bütçeden %7,5'lik ayrı bir pay ayrılıp bu amaç için harcanacağı, yine bu bütçeden üreticiye sınırsız ve ucuz kredi verileceğı, verimi arttırmak için teknik alet sağlanacağı ve köy okullarının yapılacağı, yürürlükte olan Köy Kanunu'nun revize edilerek çiftçilerin yaşayışına uygun hale getirileceğı vaat edilmiştir. Tarım ile ilgili kısımda illerde ziraat okulları öncelikli olmak üzere meslek ve sanat okullarının açılacağı vurgulanmıştır. Parti programının en ilginç vaadi ise köylünün bürokrat ve jandarma baskısından kurtarılıp medeni hayatın nimetlerinden kayıtsız şartsız faydalanması gerektiğı ifadesi olmuştur.

Yaşar Çimen, Adil Aktaç ve Kaya Mutlu adlı gazeteciler tarafından 21 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kurulan *Yalnız Vatan İçin Partisi* ise İtalyan faşist partinin fikir ve programını örnek almıştır. Partinin kuruluş dilekçesinde Kemalist, mutedil devletçi, müfrit milliyetçi, halkçı ve cumhuriyetçi olduğunu belirtmiş, yayınladıkları seçim beyannamesinde³⁹, komünizmle mücadeleye çok büyük önem verdiklerini, hürriyetlerin kullanılmasında ülkenin öncelik taşıması ve sınırsız hürriyetin zararlı olduğunu belirtmişlerdir. Teşkilatlanmayı tamamlayamadıkları için yerel seçimlere katılamamış bu sebeple programlarına benzer olduğu için CHP'yi desteklemiştir.

8 Temmuz 1947 tarihinde kurulan *Türk Muhafazakâr Partisi* programında da iktisat politikası kısmında tarım konusunda köylünün refahının artırılmasının temel amaçları olduğunu vurgulanmıştır.⁴⁰ Programda İmar Vekâleti uygulamasıyla öncelikle köylerin 200 haneden az olmaması şartının getirilmesi ve eski köylerin de bu şartlara uygun hale gelmesi amaçlanmıştır. Bu köydeki her hanenin en az bir süt ineğı, bir binek hayvanı yeterince küçükbaş hayvan ve modern ziraat aletlerine sahip olması planlanmış, iktisadi gücü olmayan köylülere devlet desteğinin sağlanacağı vurgulanmıştır. Ülkeye gelen ve iskân olunan muhacirlerin tarım aletleri verilerek modern sistem dâhilinde tarım yapmalarının sağlanacağına işaret edilmiştir. Parti programında iktidar olunması halinde devletin ilk 15 yıl içinde ülkedeki tüm üretici sınıfı modern aletlerle donatacağı, örnek köy ve çiftlikler kurularak bu çiftliklere % 65 oranında köylünün ortak edileceğı, her köyde üretimin aksamaması için tarım

39 *Yalnız Vatan İçin Partisi Seçim Beyannamesi*, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1947.

40 *Türk Muhafazakâr Partisi Programı*, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1947, ss. 5-9.

aletlerinin tamir ve bakımının yapılması amacıyla birer atölye ve birkaç ustanın bulundurulacağı belirtilmiştir. Yine aynı programda üretici sınıfın cumhuriyetin kazanımlarından azami oranda faydalanmasına da önem verilmiş, bu amaçla her köyde bir doğum odası, bir ebe, her nahiyeye merkezinde de bir revir ve bir sağlık otomobili bulundurulacağı ifade edilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluş döneminde hem icra vekilleri hükümetlerinde hem de CHP hükümetlerinin kalkınma politikalarında İzmir’de düzenlenen iktisat kongresinin etkisi büyüktür. Bu dönemde devlet iktisadi bağımsızlığın kazanma mücadelesinin yanı sıra yerli girişimci yaratma çabasına da girişmiştir. Bu sebeple Batı tarzı bir ekonomide olması gereken endüstrileşmeyi tarım ve tarıma dayalı sektörler üzerinden geliştirmeyi planlamıştır. Bu politika da üreticinin veya köylünün modern tarım aletleriyle donanması ve modern tarım tekniklerini öğrenmesi temeline oturtulmuştur. CHP hükümetleri bu politika bağlamında yerli girişimcinin olmadığı yerlerde devletin bu işi üstleneceğini sıklıkla beyan etmiştir. CHP’nin bu politika hedefi hem ağır bir savaştan çıkılmış olması hem de 1929 ekonomik buhranın etkisiyle beklenenin uzağında kalmıştır.

Özellikle belirtmek gerekmektedir ki CHP tek parti döneminde kurulan siyasi partilerden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuş yaklaşık sekiz ay faaliyet gösterdikten sonra 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise 11 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuş 3 aylık bir süre sonra 17 Kasım 1930 tarihinde bizzat kurucusu Ali Fethi (Okyar) Beyin talebiyle kapatılmıştır. Dolayısıyla mecliste temsil imkânına sahip olmuş olmalarına rağmen bu partiler programlarında belirttikleri tarım ile ilgili hususları uygulamaya fırsatları olmamıştır. Mecliste temsil edilebildikleri için Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde ve güçlü muhalefet partisinin kurulduğu 1946 yılına kadar mecliste kurulan etkili iki muhalefet partisi TCF ve SCF olmuştur. Bu sebeple CHP’nin uygulamaları karşısında bu partilerin programlarında ne gibi hususları ön plana çıkardıkları değerlendirmeye alınmıştır. İlk kurulan muhalefet partisi TCF, hükümetlerin ve CHP’nin tarım politikalarına benzer şekilde devlet desteğini önemsemiş ancak önceliği üretici sınıf olan köylüyü kalkındırmaya vermiş ve iç pazarı geliştirmek üzerine tarım politikasını savunmuştur.

Devletçi iktisadi politikanın güçlü bir şekilde hissedildiği bir dönemde bizzat Mustafa Kemal “Atatürk” tarafından meclis içi denetleme vazifesi görmesi amacıyla kurulması istenen SCF ise devletçi politikanın aksine devletin üretici üzerindeki vergi baskısını eleştirmiş serbest girişimciliğin önünün açılması için devletin bilhassa demiryolu işine eğilerek iç pazarı geliştirmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Para politikalarına değinerek tarıma dayalı sanayi kollarında teşvik verilmesini programında belirtmiştir. SCF liberal ekonomi bağlamında

üreticinin girişimciye dönüşebilmesi için Ziraat Bankasının çiftçiye destek bağlamında etkili kullanılmasını vurgulamıştır.

TCF ve SCF haricinde mecliste temsil edilemeyen, teşkilatlanmasını tamamlayamayan veya tamamlasa da seçimlere giremeyen ağırlıklı olarak da sol ideolojik zeminde muhalefet partilerin de kurulduğu görülmüştür. Bu partiler siyaseten etkili olamamış olsa da programlarında CHP iktidarının uygulamalarına karşı bir çözüm önerisi getirmişlerdir. Bunlardan Ahali Cumhuriyet Fırkası hem iktidarda hem de muhalefette bulunan iki partiyi de eleştirmiş ise de programının CHP'nin, çiftçinin desteklenmesi bağlamında, programına benzer olması dikkat çekicidir. Sosyalist/ komünist ideoloji perspektifinden sermayedar sınıfına karşı olan ve üretici sınıfının çoğunluğunu oluşturan amele ve çiftçilerin hakkını savunmak amacıyla kurulduğunu beyan eden Türk Cumhuriyet Amele ve İşçi Partisi ile Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası programlarında geniş toprak sahiplerine yani feodaliteye karşı mücadeleye dair uygulamalara yer vermiştir. Büyük toprak sahiplerinin arazi ve çiftliklerinin devlet tarafından satın alınarak köylüye verilmesini ve çiftçinin bu sayede toprak sahibi olmasını savunmuştur. Ancak her iki parti de memleket genelinde örgütlenememiş ve kapanmıştır. İkinci Dünya savaşı öncesi dönemde kurulan muhalefet partilerinin iç politikada yaşanan gelişmelerden etkilenmiş olduğu kısa süreli olmalarında da anlaşılmaktadır. Sosyalist/komünist ideoloji temelli kurulan partilerin ise Sovyet kalkınma modelinden etkilendiği kalkınma prensiplerinin köycülük üzerinden tanımlandığı anlaşılmaktadır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumun bu partilerin programlarında beyan ettikleri hedeflerin gerçekleşmesini zorlaştırdığı görülmüştür. Hakeza bu siyasi partilerin çoğunlukla sosyalist/komünist fikirler etrafından yayın yapan gazetelerin ve köşe yazarların çabasıyla kurulmuş olduğu ve bu sebeple teşkilatlanmalarını tamamlayamadıkları, programlarının dahi gazeteler üzerinden beyan edildiği tespit edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin dış politikadaki, savaşın dışında kalma ama her an savaşa girilecekmiş gibi hazır olma, mottosuna dayalı olarak iç politikada alınan sert tedbirler parti içi muhalefeti güçlendirmiştir. Savaş sonrasında Türkiye'nin liberal ekonomi ve çok partili demokrasiyi benimseyen tavrı ile 1946 yılı itibarıyla kurulan muhalefet partilerin iki ana ekseninde toplandığı görülmüştür. Bunlar CHP içinde etkili muhalefet yapan ve yine parti içinde ağırlığı olanların kurduğu DP, MKP ve MP'den oluşan siyasi partiler ile yoğunlukla sosyalist/komünist olmak üzere liberalizm ideolojisi bağlamında kurulmuş olan siyasi partilerdir.

Çok partili hayata geçiş ile birlikte kurulan ilk büyük muhalefet partisi Demokrat Parti olmuştur. DP, cumhuriyetin kuruluş dönemi veya CHP tek parti iktidarı olarak adlandırılan dönemde uygulanan tarım politikalarını aynen devam ettirmiştir. Bu dönemde de kalkınma tarım ve tarıma dayalı kollar üzerinden planlanmış, daha az maliyetle ürün elde etme ve üretici

kooperatiflerinin yaygınlaşmasını sağlayarak tarımsal alandaki üreticinin sermaye sahibi olmasını amaçlamıştır. Liberal ekonomiye geçiş ile sermaye arayışında zorlanmayan DP, tarım ve tarıma dayalı sanayi üzerine odaklanmış fabrikalaşmayı bu temelde ele almıştır. Bu bağlamda çiftçinin uygun maliyette gübre ve tarım aletlerine ulaşmasında devlet desteğini olabildiğince artırmaya çalışmıştır. Demokrat Parti içerisindeki “Müfrit Demokrat Muhafazakârlar” adıyla ortaya çıkan muhalif yapının kurduğu bir diğer muhalefet partisi de 19 Temmuz 1948 tarihinde kurulan Millet Partisi’dir. Parti kurucuları arasında Osman Bölükbaşı, Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve Yusuf Hikmet Bayur yer almış ve programında DP’nin tarım politikalarını aynen savunmuştur. Sadece farklı olarak programda iç pazarın sağlanması ve üretimde çeşitliliğin oluşturulmasına vurgu yapmıştır.

CHP içinde var olan ve ticarete de etkili kişilerce kurulan Milli Kalkınma Partisi ise tarım politikasında 1932 yılı kalkınma planının aynısını savunmaktadır. Bundan farklı olarak köylerin modern hale getirilmesi ve üretici sınıfını oluşturan köylünün refahtan faydalanmasını amaçlayan köy imar planlamasını uygulayacağını vurgulamıştır. MKP de tarım politikasında devlet desteğini önemsemekteyse de yerli girişimcini oluşturulmasına vurgu yapmıştır.

İdeolojik temelde kurulan siyasi partilerin ise mecliste temsil imkânı olmadığı veya olsa da etkili temsilde bulunamadığı görülmektedir. Bu partilerden Liberal Demokrat Parti programında devletçi ekonomik politikalara muhalefet edilmiş tarım politikasında bütün tekeli devlet kurumlarının ofis ve birliklerin kaldırılmasını vurgulamıştır. İhracatı arttırmak için tütün gibi tarıma dayalı sanayi kollarında üretim ve satışın tamamen serbest bırakılıp üreticinin nerde ne kadar isterse ekebilmesi üretilen tütünü serbest piyasada istediği fiyattan satabilmesini savunmuştur. Sosyalist/komünist ideoloji temelinde kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi ve Müstakil Türk Sosyalist Partisinden oluşan bu partiler programlarında feodal toplum yapısına olan itirazları büyük toprak sahiplerinin topraklarının köylüye dağıtılması, köylünün eğitilmesi ve kooperatifleşmeye yönlendirilmesi hususuna vurgu yapılmıştır. Programlarında devlet desteği konusunda ve kalkınmanın tarıma dayalı sektörlerde olacağına dair bakış açısı ise hükümetlerle benzerdir. Milliyetçi veya sağ iktidar ideolojisi üzerinden kurulan iki parti olan Yalnız Vatan İçin Partisi ve Türk Muhafazakâr Partisi de devlet destekli tarım politikasını ve köylüyü kalkındırma uygulamalarında benzer programlara sahip olmuştur. Yalnız Vatan Partisi İtalya’da Faşist Partinin uygulamaların örnek almış, Türk Muhafazakâr Partisi de DP’nin politikalarına benzer şekilde köyün nüfusunun korunması ve devlet tarafından köylünün tarım alet edevatı desteği verilmesi gibi konuları programına aldığı görülmüştür.

Sonuç olarak vurgulamak gerekir ki 1923-1950 yılları arasında CHP tek parti iktidarı da denilen bu dönemde kurulan bütün hükümetlerin iç ve

dış gelişmeler sebebiyle iktisadi kalkınma politikalarını tarım ve hayvancılık üzerine kurguladığı, köylerin ve köylülerin desteklenmesi uygulamalarına ağırlık vermek zorunda kaldığı görülmüştür. CHP'nin İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresindeki hedefler ile 1932 yılında uygulamaya koyduğu kalkınma politikaları çerçevesinde ortaya atılan önerileri programına koyduğu açıktır. CHP içinden koparak kurulan muhalefet partilerinin de iktidarın iktisadi uygulamalarına benzer çözümler ürettiği görülmüştür. İdeolojik temelde kurulan siyasi partilerin ise Avrupa'da kurulmuş olan liberal ve sosyalist partilerin hatta Faşist parti programından esinlendikleri köyler ve köycülük politikalarından da anlaşılmıştır. Bu sebeple liberal partilerin üreticinin devlet desteği olmadan fiyat ve üretim konusunda serbest bırakılması, sosyalist partilerin ülkenin sermaye sahibi olan toprak sahiplerine karşı olan tutumları veya devletleştirme politikaları uygulanması zor çözümler olarak sadece programlarda kalmıştır. Hatta dağılık köylerin birleştirilmesi önerileri bütçeye daha büyük yük getirmiştir. Bu sebeple ideolojik temelde kurulan siyasi partiler iktidar imkânları olmasa da çok partili hayat bağlamında kurulmuş olmaları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

I. Siyasi Partilerin Program, Nizamname, Beyanname ve Yayınları

Demokrat Parti Programı, y.y., Ankara, 1946.

Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Güneş Matbaası, Ankara, 1952.

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Tüzüğü, Öztürk Basımevi, İstanbul, 1949.

Hububat Siyasetimiz, DP Neşriyatından, Güneş Matbaası, Ankara, 1954.

Köy İmar Planı, *Milli Kalkınma Partisi*, Neşriyat No: 1, Hüseyin Kazazgil Matbaası İstanbul, 1946.

Liberal Demokrat Parti Programı, Ekspres Basımevi, İstanbul, 1946.

Millet Partisi Programı, Atlı Matbaası, Ankara, 1948.

Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi, Atlas Matbaası, İstanbul, 1945.

Müstakil Türk Sosyalist Partisi Programı, y.y., İstanbul, 1948.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı, b.y.y., 1925.

Türk Muhafazakâr Partisi Programı, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1947.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Ana Nizamname, Faaliyet Programı ve Parti Ana Nizamnamesinin İzahı, y.y., İstanbul, 1946.

Yalnız Vatan İçin Partisi Seçim Beyannamesi, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1947.

II. Süreli Yayınlar

Vakit

Milliyet

Yarın

III. Kitaplar

- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Söylev ve Demeçler*, C.III, Ankara, 1989.
- YURTSEVER ATEŞ, Nevin, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperöer Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 1994.
- AVŞAR, Abdulhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1966.
- BURÇAK, Rıfki Salim, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Olgaç Yayınları, Ankara, 1979.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını: 223, Ankara, 1981.
- ERDAL, İbrahim, *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, Cumhuriyetin Milli Burjuva Oluşturma Girişimi*, İdeal Kültür Yayınevi, İstanbul, 2021.
- GÜRAN, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150.Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 239-249.
- HATİPOĞLU, Zeyat, *Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişimi*, Yalçın Ofset Matbaası, İstanbul, 1974.
- İNAN, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- İNÖNÜ, İsmet, *İnönü'nün Hatıraları*, Bilge Yayınları, Ankara, 1991.
- KAÇAR, Aliye, *Kadınlar Halk Fırkasından Türk Kadınlar Birliğine Kadın Hareketi ve Basına Yansıması (1923-1935)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.
- KAYNAR, Mete Kaan, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, Der. Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- KILIÇBAY, Ahmet, *Türkiye Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 263, Ankara, 1984.
- MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C.IV, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- OZANKAYA, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

- SARC, Ömer Celal, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Ticaret-i Berriye Kanunu*, Cihan matbaası, İstanbul, 1919.
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- TÖKİN, Füzuran Hüsrev, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- TUNCER, Erol, *Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Tesav Yayınları, Ankara, 2003.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- TURAL, Mehmet Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 848, Ankara, 1987.
- Türkiye'de Bölge Kalkınmasının Eoreleri*, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları No: 2, Ankara, 1993.
- ÜLGENAY, Ayhan Hüseyin, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler, Kurucular ve Amblemler 1923-1960*, Sanat Kitabevi, Ankara, 2011.
- YEŞİL, Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

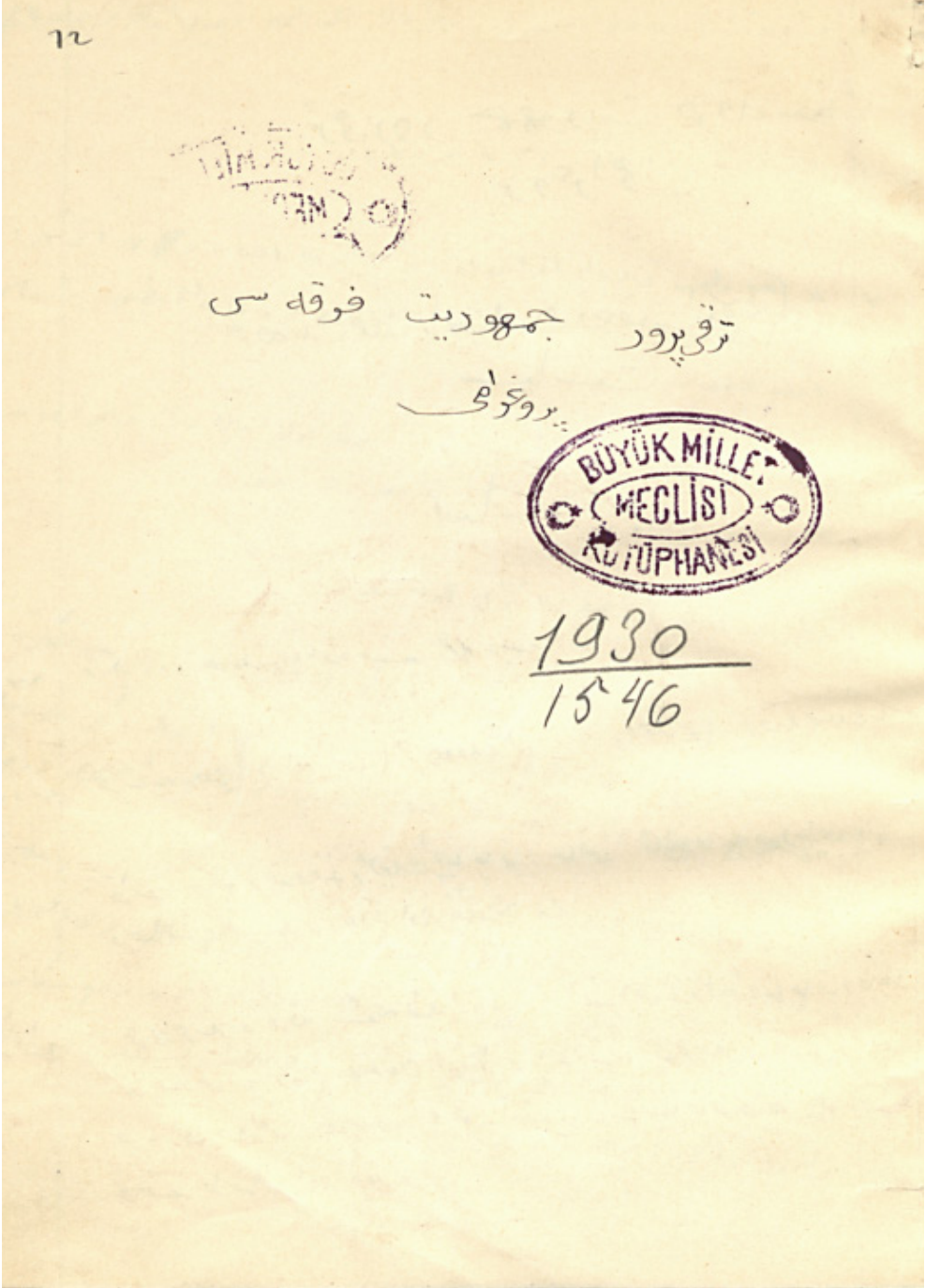
IV. Makaleler

- DEMİR, Şerif, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Lozan Konferansında mali ve İktisadi Konular", *History Studies*, (Lozan Özel Sayısı), Vol.5, Issue.4, Temmuz 2013, ss. 1-17.
- EKİNCİKLİ, Mustafa, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu", *Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.11, Kış 2012, ss. 151-163.
- KILINÇKAYA, Derviş, Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi, *CTAD*, S.15, Bahar 2012, ss. 3-18.

- PINAR, Mehmet, "Cumhuriyet D6neminde Unutulmuş Bir Siyasi Hareket, Ahali Cumhuriyet Fırkası", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXVI, Haziran 2016, ss. 337-362.
- SARI, Kader Akdağ, "Erken Cumhuriyet D6nemi'nde Muhalefet: Yarın Gazetesi Ve Arif Oruđ", *CTAD*, S.29, Bahar 2019, ss. 285-315.
- şATIROĞLU, Ayşe, "San Francisco Konferansı Sonrası D6nyada T6rkiye'nin Yer Arayışı", *İstanbul 6niversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.12, 2006, ss. 23-40.
- TUNA, Işıl, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak T6rk Siyasal Hayatında D6rtl6 Takrir", *Çağdaş T6rkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, ss. 206-207.

EKLER

Ek 1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı

Ek 2. Serbest Cumhuriyet Fırkası Programı

13 1122 yıl • sayı 4544
Çarşamba
13
8 Ocak 1930

VAKIT

V - A - K - I - T
Hediye kuponu
No. 27

Muhafif Fırka Programını Neşretti

Küçük Ağrı ve Ayley dağlarında harekât

Ankara. 12 (Vakit) - Ağrı dağı ihata edilmiş vaziyettedir. Dağın dört tarafından kat'î harekât şu günlerde, İran kıtaatile müstevken başlanacaktır. Bu hususta İranın üçüncü notamıza cevabı bekleniyor.

İngiliz gazetelerinden hazırlanmış İrana harp itân ettığımız hakkında bazı neşriyatta buldukları haber alınmıştır. Bu haber sureti kat'î ve yalan ve uydurmadır.

Ağrı dağının hududumuz dahilindeki kısmı ve bu kısım için bizim tarafımızdan bazı askerî kuvvetlerin tahsis edilmiş olduğu görülmektedir. (Alt tarafta 2. sayfa)

Bu resim, Noyekta alınmıştır. Ortada bizim bir buçuk senelik Zoro aşığı görüyor musunuz? Etrafındakilerde bu 156 yaşında adamı merak edip görmeye gelen, yüzünü görünce Amerikan kadınlardır. Daha geçelerinde yanıştı: Karın Zoro aşından haber alamadığı için merak ediyormuş. kulakları erimiş!

Ecnebi gazetelerine nasıl aksetti? Fethi B.

Vilâyete resmen müracaat etti

Serbest Cumhuriyet fırkası lideri Fethi Bey fırkasının teselli için dâim vilâyete müracaat etmiştir. Fethi B. Yalova kaplıcaları telgrafhanesinden çeşitli telgrafları diyor ki:

"Fırkamız İsmi Serbest Cumhuriyettir, program postadadır. Merkezi Ankaradır. Reisi Fethi, Kütübi umumiî Kütübüna Meb'usu Nuri, idare azası Tahsin (Erzurum) ve Yalıt (Aşkale) Beylerdir. Fırkamız cemiyetler kamusu vücudunda tesellî rica ederim."

Vilâyet bu beyannameyi polise havale etmiştir. Polise ilmi-haberi tamin edilmiştir. Fırkamız teselli umumiî bugün bilmiş olacaktır.

[Alt tarafta 2. sayfa]

Haftalık VAKIT YARIN Takdim Edilecek

Neşriyat mecazlarında yazılarla Amerika münecakillerinin nazarı dikkatini celbeden Türk kızı

Nermin Muvaffak H.

Amerika edebiyatını, Amerikan şiir ve romanlarını anlatıyor

Tenkit, sinema, kadmın, spor sayfaları

Nefis bir kapak

101 kişi ile mülakat!

Her gün yeni bir sinema
Her gün yeni bir şiir

Tipler fotoğrafı:
Sözler fonografya zeptedilmiştir.

Fotografyon ve fonografyon

CELÂL NURİ BEY

Her gün "Vakit", ta

Üçüncü sayıdadır

Serbest Cumhuriyet fırkasının programı

Madde 1 - Serbest Cumhuriyet fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve ıskıyık esastır. Bu esastan millet hümaynesinde ehedilemesi gayesidir.

Tepkâtilt esaslı kanunlar dâhil hürriyet ve masuniyet haklarını küllü ilemler herkeş için mev'î tutacak ve hiç bir anayasa uğursuzlaşacaktır.

Madde 2 - Vergiler millet eradından ıktisadî teşebbüs kabiliyetini sarımsayacak ve halkın takatı hududuna aşmayacak derecede tahfif olacaktır.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolunsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3 - Fırka, devlet varidatının semeresi surette sarfına dikkat ve ıskıyık Nafia teşebbüsleri ile gürmek istiyen her harici sermayeye bu suretle yol açmamızdır.

Madde 4 - Fırka, parayın kıymatini korumak için teselli için tedbir etmek ve menleketimizde iş görmek istiyen her harici sermayeye bu suretle yol açmamızdır.

Madde 5 - Fırka, vatandaşlarımızın refahına malî ve ıktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Menleketin ıktisadî hayatının inkişafına her türlü teşebbüs teşebbüsünadır.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi leop eden ıktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayri kâfi görülürse, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inkişafını kalderacaktır.

Madde 6 - Küçüklük ve çiftçilerin çok azınsın ve ıktisadî hayatın inkişafına ve ıktisadî hümaynesini zayıf düşürten murahakâcılardan

Serbest cumhuriyetçiler: 1

Ağa Oğlu Ahmet Beyin ortağa duman attığını resmidir.

Ek 3. Laik Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi Fırkası Programı

SENE: 2 6 Haziran - CUMARTESİ 1931

Abone Tarifleri: DİŞİNE İÇİN 1.000 Lira, İÇİNE 1.200 Lira

YARIN

Yarın milyon liraya Türkiye emniyet planları satılıyordu - İltiresizin sadakatinizi bekliyoruz

Bütün Türk milletinin heyecan ve iştiyakile olduğuna şüphe etmedığımız yeni bir "Laik cümhuriyetçi Çiftçi ve İşçi," fırkası doğuyor. bütün iş erbabının ihtiyaçlarını temin eden programın fırkamızın teklif edeceği esas maddeleri tehalükle neşre

Çiftçi ve İşçi!
Dimağ ve kalite çalışanların meşru ve hanımı bir teşekkülün beğlenmaları, arı Türk cemiyeti için ebedi faydalı olacaktır.
Ardı Oruç

Türkiye İktisadiyatı...
Türkiye İktisadiyatı...
Türkiye İktisadiyatı...

Halkımıza:
Halk ugruna hizmeti maddi ve manevi mihnetlere göğüs gerekç şior edimniz olan (Yarın) Türkiye halkına su mülkün hususları ilân eder:

Memleketimize, ekseriyeti teşkil eden Halk sınıfımıza büyük bir hizmet yapmayı, bu Halk sınıfımızın hürket ve menafitini de dala gıvalla, daha geniş bir şekilde ilkönce düşünce ve bu hizmet yolunda en büyük yatkınlıkla çalışmayı...

Ol hikâye de tamam!
Dünkü H. fırkası mebus seçmesinde 37 müntehibi sani rey vermedi

Müntehib mebuslar yemine...
Müntehib mebuslar yemine...
Müntehib mebuslar yemine...

İSTİDA

Extended Abstract

The economic and social development programs of the political parties established from the Ottoman Empire until the establishment of the Republic focused on agriculture and animal husbandry. The most influential of the political parties established in the Ottoman Empire after the Constitutional Monarchy of 1908 was the Committee of Union and Progress. The practices of the Committee of Union and Progress, which issued many important laws in the context of economic development during the period it was in power, also inspired the political parties established during the foundation of the Republic and the transition to multi-party life. During the founding period of the Republic, the state not only struggled to gain economic independence but also attempted to create domestic entrepreneurs. This policy aimed to equip producers and peasants with modern agricultural tools and to teach them modern agricultural techniques.

The most influential political parties established during the CHP's single party period were the Progressive Republican Party and the Free Republican Party. However, although these parties had the opportunity to be represented in the parliament, they did not have the opportunity to implement the agricultural issues stated in their programs. For this reason, the issues that these parties emphasized in their programs in the face of the CHP's practices were evaluated. Similar to the agricultural policies of the governments and the CHP, the TCF, the first opposition party established, emphasized state support, but prioritized the development of the peasantry, the productive class, and advocated an agricultural policy based on developing the domestic market. In contrast to the statist policy, the SCF criticized the state's tax pressure on producers and emphasized that the state should first focus on the railway business and develop the domestic market in order to pave the way for free entrepreneurship. In the context of liberal economy, the SCF advocated that the Agricultural Bank should increase its support to farmers in order to transform producers into entrepreneurs.

In addition to the TCF and the SCF, opposition parties advocating liberal and leftist ideologies that could not be represented in the parliament, did not complete their organization and could not enter the elections were also established. Although these parties were not politically effective, they proposed

solutions to the CHP government's agricultural practices in their programs. The parties founded on the basis of socialist and communist ideology were influenced by the Soviet development model and defined their agricultural practices as peasantism. It was determined that these political parties were founded with the efforts of newspapers and columnists who published around socialist and communist ideas, and for this reason, they could not complete their organization and even their programs were declared through newspapers. The Turkish Republican Amele and Workers' Party and the Secular Republican Workers' and Farmers' Party, which were against the capitalist class from the perspective of socialist/communist ideology and declared that they were founded to defend the rights of workers, peasants and farmers, who constituted the productive class in the country, took a stance against large landowners, that is, feudalism, in their programs. In their programs, they advocated that the land and farms of large landowners be purchased by the state and given to the peasants and that the farmers become landowners in this way.

The opposition parties established in the post-World War II period in line with Türkiye's adoption of a liberal economy and multi-party democracy were categorized along two main axes. These are political parties founded by people who were effective opponents within the CHP and political parties founded according to socialist, liberal and fascist ideologies. The parties in the first group are the Democratic Party, the Nation Party and the National Development Party. These parties declared in their programs policies similar to those of the CHP, namely the continuation of state-sponsored initiatives until the development of private enterprise and the implementation of an agriculture-based development model.

The second group, the Liberal Democrat Party, advocated in its program the abolition of all monopolistic state institutions, offices and unions in agricultural policy, the complete liberalization of production and sales in agriculture-based industries in order to increase exports, and the ability of producers to sell their products in the free market at the price they wanted. These parties, which were founded on the basis of socialist and communist ideology and consisted of the Socialist Laborers' and Peasants' Party of Türkiye, Ergenekon Peasants' and Workers' Party and the Independent Turkish Socialist Party, emphasized in their programs their objections to the feudal social structure, the distribution of the lands of large landowners to the peasants, the education of the peasants and the orientation of the peasants towards cooperatives. The Turkish Conservative Party, founded on the ideology of nationalist or right-wing government, advocated state-sponsored agricultural policy and peasant development practices. The Lone Homeland Party, on the other hand, took the practices of the Fascist Party in Italy as an example.